

ANDERLE ÁDÁM

Wittman Tibor a magyar történetírásban*

Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hol is van Wittman Tibor professzor helye a magyar történetírásban. Erre jó alkalmat kínált a Wittman professzor életművéről és örökségéről Szegeden 2012. szeptember 24–26. között rendezett konferencia, mely immár a harmadik a sorban: 1983-ban és 1998-ban (születésének 60. és 75. évfordulóján) ugyan rendeztünk tudományos ülészakot tiszteletére,¹ ám akkor még úgy éreztük, hiányzik a kelendő távolság egy ilyen kérdés felvetéséhez. Úgy gondolom, hogy ma már ez a távlat megvan, s tudományos alkalom is kínálkozik ehhez.

Romsics Ignác a magyar történetírás történetéről írt nemrég nagyívű összefoglalást *Klió bűvöletében*² címmel. Ebben Wittman Tibor neve ugyan négy alkalommal szerepel – ám csak említés szintjén, mint aki „a Magyarországon odáig nem létező hispanista kutatásokat alapozta meg.”³ Ez Romsics részéről nem egyfajta negatív előítélet: a hazai egyetemes történeti kutatással foglalkozók, Wittmanhoz hasonlóan, szintén csupán az említés szintjén jelennek meg könyvében. Nem tudjuk meg, hogy az egyetemes történelem a magyar történetírásban milyen súllyal, milyen színvonalon és milyen értelmezésekben jelent meg a 19–20. században, mivel járult hozzá az egyetemes historiográfiához a különböző korszakokban, illetve Marczali Henriktől Márki Sándoron, Hajnal Istvánon át Wittman Tiborig milyen világképet közvetített a magyar közvélemény számára.

Kár lenne ezt a hiányt Romsics Ignácra hárítani. Inkább a hagyományos hungarocentrikus zártság jele lehet, s annak jele is, hogy az egyetemes történeti témákkal foglalkozó magyar kutatók saját hazai tudománytörténeti előzményeikkel maguk sem foglalkoznak. Ez lehetne a tanulsága Gyáni Gábor tanulmányának⁴ is, aki a hazai történetírás nemzetközi beágyazottságáról írt az *Aetas*-ban. Ő sem foglalkozik az egyetemes történeti témákat kutatókkal, pedig e csoportok nemzetközi beágyazottsága igen erőteljes. Ezzel szemben – Rom-

* A tanulmány a *Globalizáció, modernizáció, tradíció. Wittman Tibor emlékezete és öröksége* címmel Szegeden rendezett nemzetközi konferencián 2012. szeptember 24-én elhangzott előadás szerkesztett szövege.

¹ Anderle Ádám (szerk.): *Wittman Tibor emlékkönyv*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica. Tomus LXXVI. (1983); Anderle Ádám (szerk.): *Stációk. Erdély-Európa-Latin-Amerika. Tanulmányok Wittman Tibor tiszteletére*. Szeged, 1999.

² Romsics Ignác: *Klió bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekin-téssel*. Budapest, 2011.

³ Romsics: *Klió bűvöletében*, 400., 409.

⁴ Gyáni Gábor: *A hazai történetírás nemzetközi beágyazottsága (Nemzetközi és hazai tapasztala-tok)*. *Aetas*, 25. évf. (2010) 4. sz. 15–28.

sics és Gyáni írása éppen erre utal – e kutatók és kutatói csoportok hazai beágyazottsága meglehetősen gyenge, munkásságuk a hazai történészek számára jobbára ismeretlen.⁵

Az akadémikus kutatások az egyetemes történelmet még az elmúlt évtizedekben is Magyarország európai helyének kijelöléseként vagy kereteként jelenítik csupán meg, bár azt azért fontos hangsúlyozni, hogy az egyetemes történelem az egyetemes tanszékein a két világháború között – és az azóta eltelt időben – már jelentős helyet kapott.

Ezt a feladatot – tudniillik Wittman Tibor munkásságának bemutatását – esetünkben valamiképpen Szilágyi Ágnes Judit kezdte el, aki 2007-ben kiadott karcsú esszékötetében bemutatott huszonhét 19. és 20. századi magyar történésről készített portréja között ott találjuk Wittman Tibort.⁶ Ő egyébként az egyetlen egyetemes történész a kötetben.

Az első, aki Wittman Tibor helyét kijelölte a magyar történetírásban, Makkai László volt, aki barátként írt francia nyelvű nekrológot halála után. Ő figyelmeztetett, hogy Wittman Tibor az elsők között volt – ha nem az első –, aki *sui generis* egyetemes történeti témát kutatott, s nem csupán kapcsolattörténeti lehetőségként tekintett a Magyarországot körülvevő világ történetére: „Bármennyire paradoxonnak hangzik is, de igaz, hogy a világtörténet egyetemes összefüggéseit felismerni a kis nemzetek történészeinek kényszere, mert míg a nagy nemzetek történetírói hajlamosak arra, hogy saját nemzeti történetük sajátosságait általánosítsák egyetemes érvényű törvényszerűségekké, addig a kis nemzetek történészei kénytelenek a maguk nemzete történetét az egyetemes történet részének, sőt függvényének tekinteni. Ha nem ezt teszik, menthetetlenül provinciális színvonalra süllyednek. Ennek felismerése hajtotta Wittman Tibor érdeklődését előbb Magyarország, majd Európa határain is túlra.”⁷

A kutató Wittman érdeklődésének az a logikája, amely Bethlen Gábortól a harmincéves éves háborún át Németalföld történetéhez, majd onnan a vele harcban álló 16. századi Spanyolország vizsgálatához vezette, s innen az amerikai spanyol gyarmatokig, tudományos szempontból valóban logikus út. Korábban már többen is írtak erről. Ám e gondolatmenet kapcsán egy ízben Heckenast Gusztáv, a történész barát szarkasztikusan jegyezte meg nekem: ez igaz, de ennek a magyar történelemtől való eltávolodásnak vagy szakításnak volt személyes oka is. Wittman olyan témákat keresett, ahol nem az éppen aktuális párthatározat mondja meg, mit is írhat a szerző. A „marxista történetírás” fogalmában ugyanis ezidőtájt a „marxista” szó inkább „fosztóképzőként”, valamiféle korlátozó jelzőként volt értelmezhető.

Hogy az 1941–1946 között Eötvös-kollégista Wittmannak mindebből elege lehetett, jól illusztrálja, hogy Romsics Ignác említett könyvében éppen egy Wittman-idézettel jellemzi az Erdély 17. századi történelmével kapcsolatos 1945 utáni egyoldalú, vulgáris „marxista” értelmezéseket.⁸

*

⁵ Hasonlóan látja az egyetemes történetet művelő magyar kutatók hazai beágyazottságának hiányát Krausz Tamás: *Történetírás és marxizmus. Eszmélet*, 94. sz. (2012) 182–244.

⁶ Szilágyi Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban*. Budapest, 2007. 143–151.

⁷ Makkai László: *Wittman Tibor tudományos életműve*. Acta Historica, Tomus LXXVI. Szeged, 1972. 13–23.

⁸ Romsics: *Klió bűvöletében*, 461. Wittman Tibor e korszakában született írások közül illusztrációként lásd: *Történelmünk haladó hagyományai, 1604–1918*. Budapest, 1951. (Szocialista Nevelés kiskönyvtára, 25. szám)

A fordulat valószínűleg az ELTE Lenin Intézetében töltött évei alatt (1955–1956) következhetett be. 1957-ben jelenik meg ugyanis *Az árforradalom és a világgiazi kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566–1618)* című 71 oldalas, karcsú könyve, amely már ezt az új orientációt jelezte. Furcsa mód azt mondhatjuk, hogy Wittman kilépett a „magyar marxista” kalodából, és elkezdett Marxot olvasni. Mert az „árforradalom” könyve már erre utal, s látszik, hogy különösen *A tőke* első kötetének az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozásról szóló 24. fejezete hatott rá.

A könyv nagyívű hipotézis a formálódó világgazdaságról (17 évvel Wallerstein könyvének 1974-es megjelenése előtt), amelynek határait a 16. századi árforradalom, az árak emelkedésének görbéje jelölte ki.

Első megközelítésben Wittman Hamilton híres görbéit értelmezte másként, mint Hamilton, aki az árak mozgását az Amerikából bezúduló nemesfém mennyiségével magyarázta. Wittman finomított ezen az értelmezésen, az Európába érkező nemesfém olcsóságára tette a hangsúlyt,⁹ s eközben már az árak közép-kelet-európai együtt mozgására is utalt.

Az árforradalom elemzése adhatott kulcsot Wittman számára a „spanyol abszolutizmus” megértéséhez is. Amikor az 1960-as évek elején az MTA Történettudományi Intézete vitát indított az európai abszolutizmusok jellegéről (hogy tudniillik átmeneti államformát jelentettek-e a feudalizmus és a kapitalizmus között), Wittman a vitában közvetlenül nem vett részt, de bemutatta értelmezését.¹⁰ Ismerte és használta Marx tanulmányait, különösképpen a MEM 10. kötetében publikált írásait a 15–19. századi spanyol fejlődés jellegzetességeiről. Marx egyébként a „törököség” sablonjával értelmezte a spanyol abszolutizmust, de Wittman túllépett e fogalom marxi értelmezésén: *kasztíliai* abszolutizmusról írt, ennek extravertált jellegét emelve ki; azt, hogy ennek a hanyatló Mediterráneumhoz kapcsolódó abszolutizmusnak nem belső forrásai voltak; elsősorban a beérkező amerikai nemesfém adta pénzügyi bázisát. Ahogy ez a forrás kimerült, a spanyol hanyatlás nehéz évszázadai következtek.

Az „árforradalom” azonban jó alapot adott Wittmannak a spanyol „fordított merkantilizmus” értelmezéséhez is, s megvilágította azt a Marx által felvetett problémát, hogy az abszolutizmus miért nem kényszerült a volt kisállami regionalizmusok és rendi szerkezetek felszámolására.

Wittman későbbi spanyol történeti tanulmányai tehát innen, az 1957-es árforradalom-tanulmánytól eredeztethetők, de jó alapot adtak eszmetörténeti tanulmányai számára is, amelyek a centralizmus–regionalizmus problémáját mutatták be a 16–17. századi spanyol államelméletben.¹¹

*

A Németalföld történetéről írott tanulmányai viszont az „árforradalom” problémájához való kapcsolódás más aspektusára, a tőkés átmenet kérdésére utalnak. Wittman klasszikus tanulmánya e témában *A flamand posztóipar tőkés lehetőségei a manufaktúra korszak*

⁹ Hamilton híres grafikonját bemutatja és elemzi Anderle Ádám: *Megosztott Hispánia*. Budapest, 1985. 53–55.

¹⁰ Wittman Tibor: *A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században*. Acta Historica, T. XV. Szeged, 1964. 19–29.; uó.: *Sobre el presunto del carácter „turco” del absolutismo español del Siglo del Oro*. Anuario del Instituto de Investigaciones Históricas, T. 7. Rosario, 1964. 309–320.

¹¹ Wittman Tibor: *Vitoriatól Suarezig. A spanyol államelmélet mérlege*. Filológiai Közölny, 12. évf. (1966) 1–2. sz. 53–66.

küszöbén címet viseli;¹² ez 1957-es brüsszeli kutatásainak egyik eredménye, s az európai történetírás egyik fontos kutatási témájára utal, arra, hogy a flamand „jó városok” (Ypres, Brügge, Gent) textilipara miért nem tudott kitörni a céhes, illetve reglamentált (céh nélkül szabályozott) keretek közül. Wittman a fő okot a flamand posztóipar spanyol gyapjúexporttól való függésében találja meg, ellenpontként mutatva be Hondshoote városka textiliparát, amely saját juhtenyésztő háttere miatt tudott kapitalista irányba áttörni – különös flamand kivételként. Az angol textildinamizmusnak is éppen a saját juhtenyésztés nyújtott biztos bázist, míg a hatalmassá váló holland kereskedőtökét saját monopolista helyzete nem is kényszerítette új utak keresésére. A spanyol adóktól szenvedő Németalföldön a textilipar válsága kapcsán használta Wittman a strukturális válság új fogalmát is, ezt olyan helyzetként írva le, amelyből saját erőből nincs kitörés.

Figyelemreméltó, hogy az „árforradalom” kérdése és a flamand-holland fejlődés Wittman által felvetett problémái folytatásra találtak a hazai kutatásokban. Pach Zsigmond Pálnak a kereskedelmi útvonalak átrendeződéséről és a Levante kereskedelemről szóló tanulmányai¹³ utalnak erre a Makkai-tanítvány Zimányi Vera fontos munkája mellett (*A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben*).¹⁴ E példák is utalhatnak arra, hogy mintha az 1960-as években körvonalazódott volna egy, a globalizáció irányába forduló szemléleti irány (Wittman Tibor – Makkai László¹⁵ – Pach Zsigmond Pál – Niederhauser Emil¹⁶), amely, gyorsan távolodva a hivatalos kánontól, a korai európai és a formálódó világ gazdaság 16–17. századi problémáiban egyre inkább kapcsolódott a francia *Annales*-kör által inspirált kutatásokhoz, s európai élménybe emelte e korszak magyar megközelítéseit.

Érdekes módon Wittmannál az *Annales* folyóirat hatását leglátványosabban az ismeretterjesztő munkának szánt *Németalföld aranykora*¹⁷ című könyv mutatja. Wittman profeszszor itt adott mintát arról, hogyan is képzeli a totális történelem fogalmát: arányosan, kiegyensúlyozottan és érdekfeszítően tudta szintézisbe gyúrni a gazdaság–külgazdaság, a politikai–külpolitika, a társadalom és a kultúra történetét.

Eközben két külföldi ösztöndíjra is lehetőséget kapott: Kubában és Vietnámban kutatgatott. Érdekes módon, bár Vietnám történetéről hét tanulmányt is írt – többet mint a gyarmati Kubáról –, Vietnámnak nem lett folytatása.¹⁸

Kuba maradandó élmény, hiszen a karibi ültetvényes gazdaság problémája része lehetett az 1957-től formálódó új, globalizáció felé nyitó Wittman-felfogásnak, ám el is mélyítette azt. Az ültetvény és a világ gazdaság kapcsolatának a mechanizmusai érdeklik Wittmant: az, hogy a modern világ gazdaság részévé munkamegosztásos módon váló karibi *hacienda* belső szervezetében milyen hatékonyan működtetett prekapitalista, archaikus elemeket, a

¹² Wittman Tibor: *A flamand posztóipar tőkés lehetőségei a manufaktúra korszak küszöbén*. Századok, 95. évf. (1961) 2–3. sz. 236–280.

¹³ Pach Zsigmond Pál: *A kereskedelmi útvonalak XV–XVI. századi átrendeződésének kérdéséhez*. Századok, 102. évf. (1968) 5–6. sz. 863–896.; uő.: *A Levante kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján*. Századok, 112. évf. (1978) 1015–1019.

¹⁴ Vö.: Zimányi Vera: *A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben*. Történelmi Szemle, 15. évf. (1972) 3–4. sz. 378–412.

¹⁵ Makkai László *Világtörténet* című folyóiratnál betöltött főszerkesztői tevékenységére gondolunk elsősorban.

¹⁶ Lásd Krausz: *Történetírás*, 210–211.

¹⁷ Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*. Budapest, 1965. Gondolat.

¹⁸ Wittman Tibor erről szóló tanulmányainak bibliográfiáját lásd: Anderle: *Stációk*, 13.

rabszolgaságot és a személyi függés más nem-tőkés mechanizmusait (*peon, colono*), illetve hogy sajátos önellátó mikrokozmoszként létezett a világpiachoz kapcsolódás közepette.

Eközben Kuba legjobb történészeivel alakított ki Wittman erős kapcsolatokat. A francia iskolázottságú *Le Riverenddel*, a José Martí Nemzeti Könyvtár igazgatójával, aki megírta Kuba gazdaságtörténetét, és a fekete *José Luciano Francóval*, aki a kubai társadalomtörténeti kutatások emblematikus alakja volt. (1973-ban mindkettőjük segítségét élvezhettem kubai kutatómunkám során.)

Wittman bolíviai utazásai/kutatásai hasonlóképpen e „globális” problémát érintették: a világgazdaság és a bolíviai nemesfémbányászat kapcsolatát. Közben a Potosí-bányászat helyi-regionális piacszervező szerepére is felfigyelt, a bányászat–élelmiszergazdaság–textilipar egymást erősítő háromszögű dinamizmusát írva le. Am foglalkoztatta a spanyol Korona 18. században megkeményedő gyarmati gazdaságpolitikája is, amely e dinamikus andoki árutermelő térséget gúzsba kötötte.¹⁹

A levéltárak elsődleges forrásai érdekelték a Karib-térségben és Potosiban is – legtöbbször elsőként vett kézbe ilyen iratokat. E kutatásai közben azonban a bolíviai nemzetné válás és államfejlődés kérdései és alternatívái is felvetődtek számára, s figyelme egyre erőteljesebben fordult az andoki államok születése felé.²⁰ Új megközelítés volt ez, hiszen – egészen máig – a latin-amerikai történészek ritkán teszik fel azt a kérdést: miért éppen így „tört szét” a spanyol gyarmati rendszer, miért épp a ma látható államok születtek, s mi az oka a 19. század közepéig tartó bizonytalanságoknak az államfejlődésben.

Wittman tehát az andoki államfejlődést alternatívákban szemlélte, s ennek győztes vagy vesztes változatait az egyes régiók gazdasága belső erejének (vagy gyengeségének) és világpiacon kötődésének sajátosságaiban találta meg.

Hatása a bolíviai történetírásra – mondhatni – elementáris volt. E térségről szóló tanulmányait könyvben adták ki,²¹ s a legjobb bolíviai történészek, egyébként barátai (Abelardo Villalpando, Jorge Ovando Sanz, Alberto Crespo), méltatták teljesítményét, s még a betiltott bolíviai kommunista párt illegális újságja is beszámolt könyvéről.²²

Írásai egyre nagyobb figyelmet keltettek, s megjelentek latin-amerikai és európai folyóiratokban is Caracasban, Córdobában, Potosiban éppúgy, mint Kölnben, Prágában, Sevilleában, Mariliában vagy éppen Madridban, jó, baráti és szakmai kapcsolatokat is eredményezve Latin-Amerikában (például Pablo Macera Peruban, Enrique Semo Mexikóban, F. Brito Figueroa Venezuelában) és Európában is.

Ez utóbbi kapcsolati háló egészen érdekes, hiszen a Wittman professzorral kapcsolatba kerülő történészek mindegyike a modern kor, jobbára az európai 16–18. század kutatója volt, akik maguk is az 1960-as években fordultak Latin-Amerika történelme felé. Európa latin-amerikai szubkontinens felé való fordulásának egyik fő oka természetesen a kubai forradalom iránti figyelem volt; de a latin-amerikai regény világsikere, a gerillaháborúk, Guevara halála, majd az Egyesült Államok aktív részvételével megszülető diktatúrák egy izgalmas, magyarázatra váró, forrongó térséget mutattak fel a világnak. És sokan hitték akkor úgy –Wittman is –, hogy Latin-Amerika a forradalmak kontinense lesz.

Mindenesetre Európában a latin-amerikanista történetírás az 1960-as években született, és a különböző irányokból érkező történészek keresték egymással a kapcsolatot. Ebben

¹⁹ Anderle: *Stációk*, 14–15.

²⁰ Így például Wittman Tibor: *Andean Nations in the Making*. Etudes Historiques, 1. (Budapest, 1970.) 157–182.

²¹ Wittman Tibor: *Estudios Históricos sobre Bolivia*. La Paz, 1975.

²² Anderle Ádám: *Újság Bolíviából*. Délmagyarország, 68. évf. (1978) 18. sz. 4.

a kapcsolatépítésben ott találjuk Wittman Tibort is. Az 1960-as évek végén már egy erős és egyelőre informális kapcsolatokat tartó neves latinamerikanista történész közösség létezését regisztrálhatjuk. Ezt olyanok alkották, mint például a sevillai Francisco Morales Padrón, az angol John Lynch és Harold Blakemore, a svéd Magnus Mörner, a kölni Hermann Kellenbenz, a cseh Josef Polisenzky, a lengyel Tadeus Lepkovski, a lipcei Manfréd Kossok, az Annales-iskola második nemzedékéhez tartozó francia Frédéric Mauro (aki 1967-től a nanterre-i bölcsészkaron Franciaország első Latin-Amerika történeti tanszékét is irányította), illetve Francois Chevalier és a Lille-ben élő Gentil da Silva, az olasz Ruggero Romano, akik tudatosan lépték át az Európát megosztó politikai határokat. Ebben különösen a spanyol törekvések voltak számottevőek; a késői Franco-diktatúra idején ugyanis a spanyol történészek – közép-kelet-európai társaikhoz hasonlóan – aktívan keresték az elszigeteltségből való kitörés lehetőségeit.

A Sevillában 1970-ben tartott konferencia, amelyen előadással Wittman professzor is részt vett, már az Európai Latinamerikanista Történészek Társasága (AHILA) megszületéséről határozott, még ha az első hivatalos AHILA-konferenciára csupán 1975-ben Kölnben került csak sor.²³ Ám Wittman professzor és tanszéke ott volt a CEISAL (Latin-Amerikai Társadalomtudományi Kutatások Európai Központja) alapítói között is, amely történészek mellett főként közgazdasági, illetve jog- és politikatudományi intézeteket tömörített. Wittman Tibor latinamerikanista – említett – kapcsolatai is tágultak; például az észak-amerikai Lewis Hanke vagy a szovjet Nyikolaj Lavrov, a mexikói forradalom kutatója is része lett e kapcsolati hálónak.

Ennek Szegeden látható jelei is nagyon beszédesek voltak. 1967–1968-ban megszületett a Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története Tanszék, amely létrehozta az egyetemi *Acta Historica* spanyol nyelvű alsorozatát, a piros borítójú *Estudios Latinoamericanos*ot. Ez igen jó cserekiadványnak bizonyult. Az 1960-as évek végén a *Hispanic American Historical Review* (USA), a *Journal of Latin-American Studies* (London), az orosz nyelvű *Latjinszkaja Amerika* (Moszkva), a *Cuadernos Americanos* (Mexico) az *Anuario de Estudios Hispanoamericanos* (Sevilla), a *Revista de Indias* (Madrid), az *Índice Histórico Español* (Madrid), a *CEPAL-Review* (USA), *Cuadernos Hispanoamericanos* (Madrid) érkezett csereként rendszeresen hozzánk, számos más amerikai és európai időszakos kiadvány és szerzői kötet mellett.²⁴

*

Visszatekintve Wittman professzor utolsó éveire, feltűnő a szintézisre törekvés szándéka vagy a szintézisre irányuló hipotézisek megfogalmazása. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az 1971-ben kiadott *Latin-Amerika története* című könyve²⁵ számít szintézisnek, vállalt ismeretterjesztő szándéka ellenére is. A könyv újdonsága egyfelől az, amit Niederhauser Emil fogalmazott meg recenziójában: „hatalmas anyagot jól mozgató, eredeti jellegű szintézis, amely az 1970-es években nemzetközi viszonylatban is egyedülálló volt” – s tegyük hozzá: az első is, magyar nyelven. „*Nem egyes országok történetét írta meg* – folytatja Nieder-

²³ Az AHILA történetére lásd: Giraudo, Laura: *Historia de AHILA. Perfil de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*.(1969–2008). Sevilla, 2008. A kötet az AHILA három elnöke, Francisco Morales Padrón, Magnus Mörner és Anderle Ádám valamint főtítkára, John Fisher visszaemlékezését-elemzését is közli a Társaság történetéről.

²⁴ Itt említjük meg, hogy a svéd Magnus Mörner 70 folyó méternyi magánkönyvtárát 2010-ben a szegedi egyetem Hispanisztika Tanszékének adományozta.

²⁵ Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971. A második, javított kiadás 1978-ban jelent meg ugyanazon kiadónál.

hauser –, hanem a latin-amerikai kontinens történetét, a fejlődés fő vonalait érzékeltetve, a közös vonások kidomborításával. Nem országok történetét adja, hanem problémákat.”²⁶

Magunk ennél több szemléleti-módszertani újdonságot is látunk. A kor történetírását ezidőben – a szovjet historiográfiáét is – a gyarmati országok esetében egyfajta *exterioridad*²⁷ jellemezte. A szovjet történetírást Latin-Amerika csupán az USA-imperializmus expanziójának térségeként érdekelte, illetve mint az USA-elleni küzdelem kérdése. Azaz Latin-Amerikát kívülről, idegen megfontolásoknak alávetetten szemlélték. De ez a látószög nem a szovjet historiográfia jellemzője csupán, s nem csak Latin-Amerikára vonatkozott. A harmadik világ országainak története a gyarmatosítók-gyarmatosítás története volt elsősorban (lásd például Salgó László könyveit²⁸ vagy Sík Endre *Fekete Afrika története* című háromkötetes munkáját),²⁹ Latin-Amerika népeinek saját története önmagában kevés érdeklődést váltott ki a szovjet és általában a marxista történetírásban. Ez persze magára Marxra is igaz: Latin-Amerika és általában az Európán kívüli világ is csupán a világgazdasági expanziója, előrehaladása szempontjából érdekelte, s mint Bolívról szóló írásából kitűnik, Latin-Amerika függetlenségét szerinte angol, francia, lengyel, német tisztek, írek, hannoveriek és más külföldiek vívták ki. A győzelem, úgymond, „teljes egészében brit tiszteknek köszönhető” – írja Marx.³⁰

Wittman Tibor könyve átlép ezen az Európa-centrizmuson éppúgy, mint a vulgáris marxista antiimperialista kliséken s a főleg a spanyol, a francia társadalomtörténeti és antropológiai kutatások módszertanát alkalmazva írja meg a szubkontinens történetét.³¹

Wittman Tibor e könyvének másik nemzetközileg is új szemléleti vonása a függetlenségi háború megítélése. A marxista történetírás ugyanis polgári forradalomként próbálta leírni e háborút, hiszen ez a polgári forradalmak korában helyezkedett el (Hobsbawm). Az e kérdés körüli nemzetközi viták hevesek, de terméketlenek voltak.

Wittman Tibor túllépett e vitán, és nem a – nem létező – „tőkés minimumot” kereste. Ugyan a polgári forradalmak ciklusában értelmezi a függetlenségi háborút, de mint írja, „Latin-Amerikával a nemzeti felszabadító háborúk kezdődtek el”. A tőkés centrumban kirobbant forradalmakhoz tehát a periférián (gyarmati) felszabadító háborúk társulnak. És ezek sorát Latin-Amerika kezdte el.³²

Wittman professzor tehát 1970 tájékán mélyebb összefüggéseket is érzékeltetve „visszatér a világpiac szisztematikus fejlődéstörténetéhez” – írja Kollár Zoltán közgazdászprofesszor 1998-ban, s hozzáteszi: „E kutatói ambíció egy modern világgazdaság-történet körvonalait rejti magában.”³³

²⁶ Niederhauser Emil: *Wittman Tibor: Latin-Amerika története*. Századok, 113. évf. (1979) 4. sz. 726–728.

²⁷ Jorge Arico kifejezése. Vö.: Arico, Jorge: *Marx y América Latina*. Lima, 1980. Lásd még: Kohan, Néstor: *Marx en su (Tercer) Mundo*. La Habana, 2003².

²⁸ Salgó László: *Gyarmatpolitika Napóleontól De Gaulle-ig*. Budapest, 1976.; Salgó László – Balogh András: *A gyarmati rendszer története. 1870–1955*. Budapest, 1980

²⁹ Sík Endre: *Fekete Afrika története*. 1-3. köt. Budapest, 1964.

³⁰ Anderle Ádám: *Torzkép és előítélet. Marx Bolívar életrajza*. In: Anderle Ádám (szerk.): *Latin-Amerika: a függetlenség útjai*. Szeged, 2011. 53–67. (Idézet a 60. oldalon.)

³¹ Csak lábjegyzetben kívánom megjegyezni, hogy Wittman könyvének lényegét a Népszabadság 1970. április 26-i számában foglalta össze *Latin-Amerika: hányadik világ?* címmel, imponálóan tömör újságcikkben.

³² Erről bővebben lásd Anderle Ádám: *A latin-amerikai függetlenség mérlege*. In: *Latin-Amerika, a függetlenség útjai*, 9–23.

³³ Kollár Zoltán: *Wittman kérdései - latin-amerikai dilemmák*. In: Anderle: *Stációk*, 85–93.

Mire is gondolhatott Kollár Zoltán? Mindenekelőtt azokra a Wittman-tanulmányokra, amelyek Latin-Amerika és Közép-Európa fejlődésének összehasonlító elemzéséről szólnak, s – wittmani megfogalmazással – egy „három vagy négyszögletű világgazdaság” kialakulásának „közép-európai” (azaz magyar) értelmezéséről.³⁴

Mindez persze inkább a probléma felvetése, egy valóságalapú hipotézis kidolgozása szintjén történt meg – amely korai halála miatt inkább kidolgozandó feladatként, illetve szempontként maradt ránk.

Az eddigiek alapján mindenesetre elmondhatjuk, hogy Wittman felvetései, kutatási témái a hatvanas évek legperspektivikusabb nemzetközi kutatási irányaihoz tartoztak. Erre utal az is, ahogy élete utolsó éveiben az Európában és hazánkban az „ázsiai termelési mód” kapcsán kibontakozó vitára reagált. Formációelméleti probléma volt ez, amely Wittman számára a probléma latin-amerikai adaptálásának lehetőségét vagy ennek kísérletét jelentette. Annál is inkább, mert az ősi Amerika és a gyarmati Latin-Amerika a társadalmi formációk sztálinista sorozatába nem nagyon illeszkedett. Utolsó, már halála után megjelent tanulmányában³⁵ erről a kérdéstről elmélkedett.

A „feudalizmus” szót itt már idézőjelbe teszi Wittman (a spanyol változatban már a „modo de producción latinoamericano”, vagyis „a latin-amerikai termelési mód” kifejezést használja). A gyarmati termelési módot az ősi Amerika ázsiaihoz hasonló formációja és a spanyol (kasztíliai) keleties feudalizmus találkozásának eredményeként írja le, olyan formációként, amely eközben a formálódó világgazdaságban foglalt helyet. Wittman professzor nyitott volt persze másfajta megközelítésekre is. Ezért közölte le a tanszéki *Acta* a perui Pablo Macera nagy nemzetközi visszhangot kiváltó tanulmányát,³⁶ amely a világpiacra termelő perui partvidéki jezsuita cukorhaciendákat bemutatva bátran általánosított, megalkotva a gyarmati feudalizmus fogalmát. Wittman professzornak és vitapartnereinek szándéka világos: Latin-Amerikát nem az európai fogalmi klisék alapján kell és lehet leírni. A marxi formációelmélet adta ösztönzés alapján a szubkontinens történelmét az emberiség egyetemes fejlődésének vonulatába igyekeztek illeszteni.

Wittman professzor utolsó tanulmányai persze inkább kutatási projektek, amelyek kibontásához azonban nem adatott meg számára az idő. Azt, hogy tervei hosszú távra szóltak, jelzi az is, hogy egy Latin-Amerika Intézet felállítására tett javaslatot Köpeczi Bélának, az MTA akkori főtítkárnak. A válasz azonban negatív lett – ahogy ezt a szegedi Aetas diákújságot megalapító Csernus Sándortól, a szegedi bölcsészkar mostani dékánjától megtudtuk, aki az 1970-es években – még hallgatóként – megszerezte és az *Aetas*-ban leközölte mindkét levelet.

Wittman professzor nagyívű víziójában természetesen a 19–20. századi kérdések kutatását és a latin-amerikai magyar emigráció történetének vizsgálatát is tervezte, s ez utóbbiról belső, tanszéki munkamegosztás is született. Ennek értelmében ő maga a magyar jezsuiták latin-amerikai tevékenységét választotta témaként, én az 1848-as emigráció, Varga

³⁴ Wittman Tibor: *Triángulo o cuadrángulo económico? Acerca del desenvolvimiento del mercado mundial visto desde Europa Central*. Anuario Instituto de Antropología e Historia. (Caracas, 1970-1971.) T. VII–VIII. 457–472. Lásd még: Wittman Tibor: *El aporte común de América Latina y Europa Central a la génesis del capitalismo*. Estudios Históricos. T. 8. (Sevilla, 1969.) 3–10.

³⁵ Wittman Tibor: *A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései*. Századok, 106. évf. (1972) 6. sz. 1293–1331.

³⁶ Macera, Pablo: *Feudalismo Colonial Latinoamericano. El Caso de las Haciendas Peruanas*. Acta Historica, T. XXXV. Szeged, 1971. 3–43.

Ilona pedig a két világháború közötti emigráció történetét „kapta” feladatul. Ez utóbbiból aztán kandidátusi értekezés is született.³⁷

*

Korai halálával kérdéssé vált, mi az, ami a wittmani projektből folytatható és hogyan. Gazdag örökség volt, reményteljes, vonzó témákkal és egy erős nemzetközi kapcsolati hálóval, amely Wittman Tibor halála után is fennmaradt, és bennünket is segített. Erre alapozva Wittman külföldi barátainak tanítványaival már mi tudtunk új kapcsolati hálót kialakítani, és az AHILA valamint a CEISAL³⁸ keretében működtetni – különösen a Latin-Amerika története Kutatócsoport (1982–1992) létrejötte után. E kutatócsoportban, melyből 1993-ban a mai Hispanisztika Tanszék született, ott találjuk Kukovecz György mellett Tóth Ágnes, Fischer Ferencet, később pedig Csikós Zsuzsát és Kaczúr Ágnes.

Sevillában Morales Padrón tanítványai, Enriqueta Vila Vilar és María Luisa Laviana, Angliában John Fisher és Tristán Platt, Kölnben Horst Pietschman, Hans-Joaquín König, Párizsban Bernard Laval, Prágában Josef Opatrny, a varsói akadémiai kutatócsoportban Richard Stemplovski, Jan Szeminski, Antoni Macziewicz, Marcin Kula, Manfréd Kossok tanítványaként a Lipcsében doktorált kubai Sergio Guerra y Vilaboy, Itáliában Marcello Carmagnani, Antonio Melis, Antonio Annino, Eugenia Scarcabella, a belga John Everaert, a svéd Roland Anrup alkották azt a „második” kapcsolati hálót, amely az 1980–2000 közötti időszakban az európai latinamerikanista történészek erős magját jelentette, s amelyhez talán mi is tartoztunk – s amelyet az 1987-ben Szegeden tartott VIII. AHILA-kongresszus szimbolizált.³⁹ De szimbolikus volt az is, hogy a kongresszushoz kapcsolódó eseményként a szegedi egyetem (akkori nevén József Attila Tudományegyetem) díszdoktorrá avatta Wittman Tibor két tudós barátját, Francisco Morales Padrónt és Magnus Mörnert, akik Wittman professzor halála után sokat tettek azért, hogy a szegedi Latin-Amerika kutatások fennmaradjanak.

Abban persze, hogy a wittmani-életműből éppen a „Latin-Amerika-projekt” maradt a legéletrevalóbb, szerepet játszott az is, hogy a szubkontinens állandóan vibráló, izgalmas, vonzó világ maradt – és az is, hogy az 1970–1990 közötti időszakban nem volt reménytelen ösztöndíjat kapni.⁴⁰

³⁷ Varga Ilona: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között*. Szeged, 1977. (Kézirat.)

³⁸ A CEISAL „európai bevándorlás” tagozatának elnöke Anderle Ádám lett, az elmúlt öt évben pedig a CEISAL alelnöki tisztét a Szegedről indult Fischer Ferenc professzor (Pécsi Tudományegyetem) tölti be.

³⁹ Az AHILA szegedi, nyolcadik kongresszusán 32 országból kétszáznál több kutató vett részt. Az AHILA közgyűlése ekkor választotta elnökének Anderle Ádámot, a főtitkár John Fisher lett. A Comité Coordinador tagja lett Kukovecz György. A konferencia előadásait négy kötetben adtuk ki. Vö.: Anderle Ádám (ed.): *Iglesia, religión y sociedad en la historia latinoamericana. (1492–1945)*. T. I – IV., Szeged, 1989.

⁴⁰ A magyar Latin-Amerika története kutatásokról rendszeresen adunk – a magyar nyelvű tanulmányokat, könyveket is bemutató – összefoglaló áttekintéseket külföldi és magyar folyóiratokban. Lásd: Anderle Ádám: *Latin-Amerika történetének kutatása Magyarországon (1967–1997)*. Századok, 133. évf. (1999) 5. sz. 1087–1106.; uő.: *América Latina en la historiografía húngara (1990–2000)*. Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas, Band. 38. Köln–Weimar–Wien, 2002. 237–251.; uő.: *La historiografía de los países ex-socialistas sobre América Latina*. Anuario de Historia de Iglesia. T. XV. Navarra, 2006. 269–275.; Anderle, Ádám – Fischer, Ferenc – Lilón, Domingo: *El latinoamericanismo en Hungría*. Anuario Americanista Europeo. T. 8. Madrid–Varsovia–Salamanca, 2010. 157–173.

És a Wittman által felvetett problémákból lehetett „válogatni”. Kollár Zoltán a világgazdasággal kapcsolatos wittmani-projekt vizsgálatát folytatta;⁴¹ Csejtei Dezső a spanyol eszmetörténeti–filozófiai vonulatot vállalta fel;⁴² Horváth Gyula a mexikói forradalom és a populizmus felé fordult;⁴³ Szilágyi István, bár szegedi joghallgatóként nem közvetlenül kapcsolódott hozzánk, a latin-amerikai diktatúrák („neofasizmus”) elemzéséhez látott hozzá; J. Nagy László Wittmantól a gyarmati Haiti témáját kapta, de aztán szélesebb keretben a harmadik világ politikai mozgalmainak kutatásáig jutott el⁴⁴. Kukovecz György a Felső-Peru iránti érdeklődés után a Karib-térség és azon belül Kuba 19–20. századi politikátörténetéről publikált fontos tanulmányokat,⁴⁵ jómagam pedig egy Wittman professzortól kapott biztató levél hatására a perui APRA és J. C. Mariátegui megismeréséhez láttam hozzá.⁴⁶ Mindehhez élveztük a Szegedi Akadémiai Bizottság, személyesen Szőkefalvi-Nagy Béla elnök és Mérei Gyula professzor, megbízott tanszékvezető jóindulatát.

A személyes wittmani útravaló továbbra is fontos volt. Amikor ugyanis hallgatóként-tanítványként panaszkodtunk arról, hogy szerencsésebb európai pályatársainknak mennyivel könnyebb Latin-Amerikát kutatni, egyrészt a nagy európai gyarmatosító országok hazai levéltárai, másrészt a jobb utazási lehetőségek miatt, ilyenkor Wittman professzor biztatása segített, aki sokszor elmondta nekünk: a magyar történész előnye saját országa történetéből ismert elmaradottság-élménye, amely érzékenyebbé, empatikusabbá teszi más, a magyarhoz hasonló sorsú népek történelmének megértésében.

E gondolat ma talán aktuálisabb, mint Wittman professzor életében. Számos jel arra utal, hogy hazánk a világgazdaság periferiájára került (vagy mindig is ott volt): a világgazdaságtól való erős függés, az eladósodás, a nemzetközi bankok és a multinacionális vállalatok által kiszivattyúzott nemzeti értéktöbblet, a társadalmi szakadék növekedése vagy a *selva política* („politikai őserdő”) Latin-Amerikában is tanulmányozható vonások – ahogy a világgazdaságtól való védekezésben az állam szerepének a felértékelődése is.

A Wittman professzor által elkezdett összehasonlító régió kutatás (Latin-Amerika és Közép-Kelet Európa között) – amit Kollár Zoltán folytatott, de az ő korai halálával meg is állt – nemzeti önérdékből is sürgetőbbnek és aktuálisabbnak tűnik, mint valaha.

*

Záró gondolatként a Makkai László által idézettekhez szeretnék visszatérni, aki úgy látta, Wittman Tibor volt a magyar történetírásban az első, aki *sui generis* egyetemes történeti problémákkal foglalkozott csupán. Ebben az értelemben mondanám: a magyar historiográ-

⁴¹ Kollár Zoltán: *Fejlődés válságban. Tanulmányok Latin-Amerika gazdaságáról*. Szeged, 1988.; uő.: *Stabilizáció vagy modernizáció. A latin-amerikai gazdaság az ezredforduló előtt (1960–1990)*. Budapest, 1992.; uő.: *Dél Keresztje alatt. Latin-Amerika latinoamerikanizálódása*. Budapest, 1996.

⁴² Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Amerika felfedezése és az új globális rend*. 1-2. köt. Budapest, 2009.

⁴³ Lásd például: Horváth Gyula: *Tanulmányok a mexikói forradalomról*. Szeged, 1995.

⁴⁴ Ám tudni kell, hogy nemrég új könyve jelent meg a Haiti-forradalomról és a független fekete állam megszületéséről. Vö.: J. Nagy László: *Forradalom az Antillákon. Haiti, 1789–1804*. Szeged, 2012.

⁴⁵ Lásd például Kukovecz György: *Az agrárkérdés a kubai politikai harcokban*. Acta Historica. T. LXXVI. Szeged, 1983. 121–140.; uő.: *Ramiro Guerra y Sánchez*. Világtörténet, 17. évf. (1980) 2. sz. 85–94.; uő.: *Democracia, antiimperialismo y antifascismo en la política de los comunistas cubanos (1935–1944)*. Acta Historica. T. LXVIII. Szeged, 1980. 33–46.

⁴⁶ Kandidátusi értekezésem 1980-ban – Európában elsőként – elnyerte a *Premio de Casa de las Américas* latin-amerikai tudományos díjat. Spanyol nyelvű kiadása: Anderle, Ádám: *Movimientos políticos en el Peru entre las dos guerras mundiales*. La Habana, 1985.

fiai kronológiában van egy Wittman előtt, és egy Wittman után. Ha ugyanis a 2012. szeptemberi szegedi konferencia előadóit s azok témáit vizsgáljuk, nyilvánvaló: a Wittman utáni periódusban immár nem kivétel a csak egyetemes témát kutató magyar történész. A másik három nagy egyetem (ELTE, Pécs, Debrecen) konferenciánkat megtisztelő és szerepet vállaló egyetemes történeti tanszékeinek vezetői, Papp Imre, Majoros István, Fischer Ferenc, Hahner Péter is már ezt az új kutatói mintát illusztrálják, ahogy a Wittman-örökséghez kötődő és a konferencián nagy számban részt vevő fiatal kutatók döntő többsége is.

Wittman Tibor professzornak és tudós generációjának munkáját, amely az 1960-as évektől dinamikusan tágította ki a magyar glóbuszt, átalakította, elmélyítette és sokszínűvé tette a magyar világképet, az őket (és őt) követő három generáció folytatja immár.